

Rastislav Pivoň

Několik poznámek k událostem ve Velké Idě v roce 1557

Děkuji vzácnému prof. PhDr. Jozefovi Baďuríkovi, Csc. z Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě za nezištnou pomoc, kterou mi při začátcích přípravy článku poskytl. Vřelé díky patří také skvělé kolegyni, obyvatelce Velké Idy, Agátě Mocové, která ochotně spolupracovala při vyhledávání dokumentů. Také děkuji Romům z Velké Idy.

Legenda o bitvě u Velké Idy jest zachována v paměti tamějších Rómů dodnes. Údajně byla v podobě nefalšovaného lidového vyprávění zaznamenána ještě Zdeňkou Jamnickou – Šmerglovou¹.

Dle historiků, romistů měla bitva u Velké Idy spojitost právě s bojem o trůn mezi Ferdinandem Habsburským a Janem Zápolským². Vezmeme-li však v úvahu fakt, že Jan Zápolský zemřel v červenci 1540, je jasné, že ona bitva s jeho jménem nesouvisela. Co se tedy opravdu u Velké Idy roku 1557 stalo?

V této úvaze jsme museli zajít ještě hodně dál do minulosti.

Abychom získali ucelený obraz o celé události, začali jsme pátrat od roku 1382, kdy zemřel král Ludvík I. z dynastie Anjou bez mužského potomka. Tudíž vyvstala otázka nástupnictví. Ludvíkova starší dcera Marie sice byla zasnoubena se Zikmundem Lucemburským, bramborským markrabětem a synem císaře Karla IV., ale šlechta vedena rodem Horvátiovců odmítala uznat dědictví uherského trůnu v ženské linii a prosazovala jediného mužského potomka z rodu Anjou, Karla III. Malého.

Zikmund prosadil sňatek se svou snoubenkou Marií, ale Karel Malý byl přesto korunován za krále. Po 39 dnech vlády však byl zavražděn.

Zikmund se tedy triumfálně vrátil do Uher. Baroni se ovšem nechtěli vzdát moci a vytvořili oficiální ligu, která měla vládnout zemi bez krále.

1 Šmerglová – Jamnická, Z.: Dějiny našich cikánů, Praha 1955, str. 47.

2 Daniel, Bartoloměj: Dějiny Romů, Olomouc 1994, str. 79.

| Ruiny opevnění „Cigánského hradu“ |

Zikmund korunovaný v březnu 1387 měl tedy těžkou pozici. Musel přistoupit na podmínky baronů, připojit se k jejich lize a oprávnit je k použití donucovacích prostředků v případě, že by nedostal korunovačním slibům. Také členové jeho rady měli být vybíráni pouze z řad baronů – jinými slovy, liga se ujala moci v zemi. Jedním z jejích pro nás zajímavým opatře-

ním byl zákaz dávat darem půdu do vlastnictví cizincům.³

Dědický nárok na trůn měla Zikmundova žena Marie, ta však v roce 1395 zemřela.

Tak si vlastně liga uzurpovala nejen moc, ale i statky, mladý Zikmund nemohl jinak, než baronům platit za jejich „věrné a oddané služby“; musel jim vydat přes 80 anjuovských hradů, počet královských vesnic se snížil asi o dvě třetiny, vláda ligy byla tedy prakticky suverénní.⁴

Období, o němž se zde zmiňuji, jsou devadesátá léta 14. století.

V této pro Zikmunda špatné situaci se na jihu od Uherska formují turecká vojska. Turci podnikali vpády na jižní území Uherska a plenili je. Zikmund, když si uvědomil skutečný rozsah nebezpečí, posílal proti nim do boje každý rok vojska, ale pro rozhodující boj nebyl dostatek sil. Zikmund byl prvním uherským panovníkem, jenž na vlastní kůži zakusil vnitřní pnutí vyvolané pronikáním Turků do Evropy.⁵

V roce 1396 se vypravil do boje sám Zikmund, obléhal hrad Nikopole (Bulharsko), jeho vojska však utrpěla strašlivou porážku. I sám král utekl a jen tak tak si zachránil život.

Situace uvnitř Uherska byla polarizována, a to Zikmund využil k posílení své moci. Začal budovat novou elitu z cizinců, které si ovšem musel kupovat pozemkovými dary a vysokými úřady. Jmenoval je vévody a pověřoval je různými funkcemi. To ale nebylo všechno. Osmanská hrozba ho přinutila zrušit klauzuli omezující vojenskou povinnost šlechty. Kromě toho měla církev odvádět polovinu svých důchodů na vojenské účely. Dost důvodů na odpor vůči králi.

3 Kontler, László: Dějiny Maďarska, Praha 2001, str. 87.

4 tamtéž, str. 87.

5 tamtéž, str. 88.

Roku 1401 byl Zikmund na budínském hradě zadržen a musel slíbit, že své cizí rádce propustí. Zikmund své slovo nedodržel, uzavřel smlouvu o nástupnictví s rakouským vévodou Albrechtem IV., jehož také jmenoval správcem Uher v době své nepřítomnosti.

Opozice nabídla trůn neapolskému králi Ladislavovi, který byl v srpnu 1403 v Zadaru korunován. Zvedla se tedy protizikmundovská vlna, do které se zapojila celá šlechta, jež byla zbavena vlivu důsledkem Zikmundovy politiky.

Vedla se série válek mezi Zikmundem a Ladislavem, Zikmund však své pozice obhájil a mohl se věnovat naplňování svých ambiciózních představ ohledně vnitřní reformy země i její zahraniční politiky. Obklopil se rádci z řad cizinců, kteří ani nemuseli být urozeného původu.⁶

Uvědomíme-li si fakt, že boj o moc skončil roku 1433, máme za to, že se nám podaří vysvětlit, proč vlastně Zikmund vydal ochranné listiny pro romské vévody. Listiny byly vydány v čase mocenských bojů, kdy měl Zikmund doma opravdu minimální podporu. Proto také hledal oporu v řadách cizinců. Za své postavení, majetek a moc mu mohli vděčit Stibor ze Stibořic, Csákyové, Marcaliové, ale také Perényiové, kterým patřila i Velká Ida. Za takové situace je nanejvýš logické domnívat se, že v čase, kdy si Zikmund doslova kupoval cizince, nabídl svou ochranu také Romům, nebo chcete – li Cikánům, kteří mu mohli být oddanými služebníky. A to právě král nesmírně potřeboval.

Ani Zikmund neměl mužského potomka, a proto dle dohody s vévodou Albrechtem měl nastoupit na trůn Albrechtův syn a Zikmundův zeť, Albrecht V., což se i stalo.

Albrecht V. byl korunován králem, byl však nucen zrušit všechna Zikmundova opatření a prakticky vrátit všechnu politickou moc zpět do rukou baronů. Nezapomínejme, že u jižní hranice království pořád řádí Turci. Albrecht V. zemřel ve vojenském táboře na úplavici.

Vzniká spor o následnictví mezi Habsburky (dvorská strana) a župní šlechtou (tzv. národní strana). Dvorská strana byla podporována Zikmundovou dcerou a manželkou Albrechta V., Alžbětou, která několik měsíců po králově smrti porodila syna, a chtěla mu tak zajistit trůn.

V květnu 1440 byl Ladislav V. Pohrobek korunován, ale to odmítli respektovat přívrženci národní strany a nabídli trůn polskému králi Vladislavu III.

Za Pohrobka vedl boj Oldřich Celjský i jeho poručník, štyrský vévoda Fridrich a hlavně úspěšný český vojevůdce Jan Jiskra z Brandýsa. Avšak Vladislav upevnil svou pozici díky dvěma osobnostem: Miklósi Újlakimu a Jánosi Hunyadymu, který se proslavil zejména vítězstvím nad Turky.

6 tamtéž, str. 91.

Ten dosáhl opravdu významných úspěchů. Po vítězství u Bělehradu roku 1456 však onemocněl na mor a zemřel. Celjský ihned vyzval jeho syny, aby vydali královské hrady a důchody. Ti to slíbili, ale Celjského proradně zabili. Většina dosavadních stoupenců se teď postavila za Pohrobka. Hunyadyho nejstaršího syna odsoudili na smrt a ihned popravili. Pohrobkovi však nebylo ani 18 let, když v Praze zemřel. Nebylo vhodného následníka. Nezbylo, než se dohodnout s Mihálem Szilágyim (Hunyadyho švagrem) a najít vhodného kandidáta, jenž by ochránil říši zejména před Turky. Tím měl být Matyáš Korvín.

Jenomže Matyáš odmítl Szilágyiho nabídku, že bude zemským správcem, a vůbec se odklonil od rodiny a jeho hlavním rádcem se stal Jan Vitéz. Nespokojení baroni začali vyjednávat s Fridrichem III. a zvolili ho za krále Uher. Tak začal boj mezi Matyášem Korvínem a Fridrichem III. Ten skončil smlouvou roku 1463, kdy vydal svatoštěpánskou korunu za 80 000 zlatých Matyášovi, ale s podmínkou, že v případě, že Matyáš zemře bez dědiců, nástupnictví se zmocní někdo z Habsburků. Matyáš opravdu zemřel bez právoplatného mužského potomka, a tak se v květnu 1490 sešel uherský sněm, aby zvolil jeho nástupce. Vedle Maxmiliána Habsburského si nárokovali trůn jagelonští bratři, jejichž matka byla vnučkou Zikmunda a sestrou Ladislava Pohrobka. V úvahu připadal i nemanželský syn Matyáše Jan Korvín, ale i vdova královna Beatrice.

Maxmiliánův nárok se sice jevil jako nejoprávněnější, ale šlechta chtěla krále, který by jim byl po vůli. A toho našli právě ve Vladislavovi II., který podepsal slib, že zruší nepravdivé daně a jiné novoty, jež zavedl Matyáš Korvín.

Uherský sněm v roce 1505 ustanovil, že uherským králem se nesmí stát cizinec, zemře-li Vladislav II. bez dědiců. Tento problém se vyřešil svatební smlouvou: Maxmiliánův vnuk Ferdinand se měl oženit s Vladislavovou dcerou a Vladislavův dosud nenarozený syn si měl vzít Ferdinandovu sestru, Maxmiliánovu vnučku. Tím byla otázka následnictví vyřešena.

Moc si však „zákonnými“ prostředky přece jen uzurpovala královská rada, zejména pak tajný kancléř, muž neurozeného původu, Tomáš Bakócz, jenž tahal všemi provázky a nahrával tak sobě a šlechticům, zejména co se týče výběru daní.⁷ Vladislav rozhodnutí rady nikdy nezpochybnil (odtud přezdívka Vladislav Dobře).

Ale Vladislavovo „diplomatické chování“ aristokracii a nižší šlechtu neuspokojilo.

Ve spleť politické situace, a navíc v ohrožení tureckými výboji se pozice velice rychle měnily. Šlechta pořád nacházela hrdinu i „osvoboditele“ ve svých řadách a tentokrát jím byl sedmihradský vévoda Jan Zápoľský.

V roce 1513 byl již zmíněný Tomáš Bakócz jmenován legátem pověřeným organizací křižácké výpravy proti Turkům. Shromáždilo se tehdy na 40 000 mužů připravených bojovat

7 tamtéž, str. 117–118.

s řádícím tureckým živlem. Velitelem této výpravy byl jmenován Jiří Dózsa.

Hospodářská a sociální situace byla pro obyvatelstvo nesnesitelná, Turci drancovali a dobývali strategická města, obrana proti jejich nájezdům byla čím dál nákladnější, tudíž se zvyšovaly daně a poplatky. Proto bylo mnoho rolníků, studentů, městské chudiny, ale také příslušníků nižší šlechty připraveno ochotně a s plným nasazením bojovat s osmanským nepřítelem.

| Romové ve Velké Idě a jejich příbytky |

Šlechta ovšem jen s velkou nelibostí propouštěla své poddané, jelikož jejich pracovní sílu nebylo kým nahradit. Začal se také projevovat strach z tak obrovské vyzbrojené a bojechtivé masy. To vyústilo v rozhodnutí výpravu rozpustit a další odvody zastavit. Dózsa se však tomuto rozhodnutí odmítl podřídit a počáteční neklid skončil povstáním. Ozbrojenci pod Dózsovým vedením podpalovali šlechtická sídla, ničili a drancovali jejich majetky.

Byl to právě Jan Zápolský, komu se Dózsa vzdal při bitvě u Temešváru v roce 1514. Byl popraven příšerným způsobem: byl upálen na rozžhaveném železném trůnu. Jeho nejbližší spolubojovníci byli umučeni, ale předtím museli maso z ohořelého Dózsy sníst.

K této události se váže legenda, kterou si vyprávěli Romové v okolí Dunajské Stredy. Jak mi při náhodném setkání řekl spisovatel Jozef železný trůn ukovali nejlepší mistři svého řemesla – Romové, kteří se možná podíleli i na samotné popravě. Od té doby se prý říkávalo „dobrý sedlák je ten, který je upečený“.

Ale zpátky k bojům o trůn. Zápolský byl nejbohatším magnátem země, jeho majetky se rozprostíraly po celých Uhrách, zejména na území Slovenska a Sedmihradska. Většinu území Uher měl Zápolský v moci, měl také dostatečnou podporu uherské šlechty a nechal se 11. listopadu 1526 zvolit za krále. Stoupenci Habsburků však nabídli trůn Ferdinandovi, ke kterému si připojily i chorvatské stavy. Dost na tom, Ferdinand byl 17. prosince téhož roku zvolen za uherského krále.

Ferdinand měl mnohem menší vliv i území, ale jeho vojskům se podařilo dobýt Budín a postupně zatlačit Zápolského až do východní části země.

Ten se pokusil situaci zvrátit, ale bitvu u Košic roku 1528 prohrál a musel se uchýlit do Polska, kde mu azyl nabídl král Zikmund Jagellonský (jehož sestru si Zápolský později vzal za manželku).

Když však Zápolský nezískal od Polska, ale ani od Francie, podporu na boj proti Habsburkům, obrátil se se žádostí o pomoc na nepřítel celého Uherska – tureckého sultána Sůleymana I. Nádherného.

Ten byl ochoten zjednat v zemi pořádek. Turci dobyli celou Dolní zem i Budín. Ferdinandovo panství bylo okleštěné. Situace se ještě více zhoršila poté, co sultán vyrazil proti Vídni. Město obléhal tři týdny, dobýt se mu ho však nepodařilo.

Boje mezi Zápolským a Ferdinandem pokračovaly a byly provázeny pustošením země.

Turci se však s neúspěchem u Vídne nemohli smířit, a tak v roce 1532 vyrazili znovu. Jejich tažení však ochromil tuhý odpor obránců hradu Kőszeg. Na pomoc Ferdinandovi přispěl i jeho bratr císař Karel V. Turci se dali na ústup.

Pozice Zápolského byla špatná. Papež ho pro spolupráci s Turky exkomunikoval z církve a mnozí jeho dosavadní přívrženci ho začali opouštět.

V roce 1532 měl Ferdinand na své straně většinu magnátů západního a středního Slovenska a také báňská a svobodná královská města východního Slovenska. Zápolský si zase získal několik šlechtických rodů z východoslovenských stolic. S jejich pomocí se pokusil svoji moc rozšířit a v roce 1536 dobyl Košice.

A k této události se údajně váže i souvislost s Velkou Idou. Peter Perényi, v jehož majetku se Velká Ida nacházela, se měl podílet na zrádných úkladech proti Ferdinandovi. Dne 3. prosince 1536 pozval velitele obránců Košic Gaspara Serédyho na blíže neurčenou slavnost. Zatímco Serédy hodoval, podařilo se dobyvatelům překročit hradby města a Košice dobýt. Ferdinand prý považoval ono pozvání za proradnou lest, kterou bylo vojsko bránící Košice zbaveno velení. Do souvislosti s tím se klade také bitva ve Velké Idě do roku 1557. Ferdinand prý chtěl město dobýt zpátky, cestou však nařídil velícímu generálu Puchaimovi „navštívit“ Velkou Idu a vypořádat se se zrádcem.⁸

Jakkoliv se zdá být tato příčina bitvy u Velké Idy pravděpodobná, nebylo tomu tak. Musíme vzít v úvahu fakt, že bitva ve Velké Idě se odehrála 21 let poté, co byly dobyty Košice. Kromě toho roku 1556 lehly Košice popelem, místní občané ani nemohli platit daně. Tudíž takový spor nemohl být příčinou bitvy u Velké Idy. Co se tedy opravdu u Velké Idy stalo?

8 Mathe, Branislav: Velká Ida – 750, Miestne zastupiteľstvo Veľká Ida 2001, str.31-34.

Musíme pokračovat ve studiu tzv. velkovaradínské smlouvy. Ta byla v roce 1538 ve Velkém Varadině uzavřena mezi oběma protivníky, Zápolským a Ferdinandem, a rozdělila Uhersko na dvě části, a to tak, že Ferdinand bude vládnout západní části království (včetně Slovenska) s výjimkou Košic, Zápolský zase v Sedmihradsku a severovýchodních Uhrách a Košice si podrží.

Podle smlouvy se měl stát po Zápolského smrti jediným králem celých Uher Ferdinand. Jenomže krátce před smrtí se Zápolskému narodil syn. Zápolský na smrtelném loži žádal své stoupence, aby varadínskou smlouvu obešli.

Súleyman I. Nádherný, který nebyl podpisem smlouvy nijak nadšen, ihned přislíbil pomoc malinkému králi a hodlal prosazovat jeho zájmy. S tím ovšem nebyl Ferdinand spokojen, a tak dynastie začaly válčit znovu.

V srpnu 1541 vyrazila turecká vojska proti Budínu, habsburskou obranu prolomila, Budín dobyla a získala území mezi Dunajem a Tisou, kde byl později vytvořen Budínský pašalik.

Země se rozpadla na tři části: Sedmihradsko a východní část od Tisy byla ponechána Zápolského synovi Janu Zikmundovi, střed patřil Turkům a západní území zůstalo v rukách Ferdinanda.

Příčiny bitvy u Velké Idy však přímo zde nenalezneme. Musíme se blíže podívat na politiku Ferdinanda Habsburského.

Jeho volbou uherským králem se staly Uhry součástí habsburské monarchie. Po obsazení části území Turky všechny důležité úřady i těžiště společenskopolitického dění přesídlily na území dnešního Slovenska. Připojení Uher k monarchii i neustálé války vedly k rozsáhlým reorganizačním uherských úřadů a k jejich začlenění pod centrální správu celé monarchie ve Vídni.

Centralizační politikou vídeňského dvora si moc vytvořila řadu možností, jak zvyšovat své finanční příjmy. Bylo to jednak zvyšováním daní, prosazováním obchodních a celních monopolů, atd.⁹

I přesto, že po zběhnutí Jana Zápolského k Turkům měl Ferdinand většinu magnátů na své straně, narážel proces centralizace moci v řadách šlechty na odpor a vedl až k formování opozice proti Habsburkovi, který – kromě už zmíněných snah o centralizaci moci – tvrdě potlačoval i náboženské reformační hnutí.

V roce 1551 se obnovilo tzv. Východní království, nebo-li Sedmihradské knížectví pod ochranou Turků. A právě ono se stalo oporou rodící se opozice vůči centralistickým snahám a nábožensky zcela netolerantní politice habsburské monarchie.¹⁰

9 Purš, Jaroslav – Kropilák, Miroslav: Přehled dějin Československa, Praha 1982, str.119-125.

10 Kováč, Dušan: Dejiny Slovenska, Praha 1998, str. 60.

Zdá se, že zde nalezneme vysvětlení, co bylo příčinou bitvy u Velké Idy. V roce 1555 se na stranu Sedmíhradska připojila skupina magnátů z Východního Slovenska a není bez zajímavosti, že v jejich čele nestál nikdo jiný než František Bebek a Gabriel Perényi, který otevřeně vůči Ferdinandovi vystoupil¹¹. Domníváme se, že toto byla příčina útoku habsburských vojsk proti Velké Idě i proti rodu, kterému patřila, Perényiům.

Nicméně závěr této práce zatím považujeme pouze za velice pravděpodobnou, ale přece jen pracovní hypotézu, kterou budeme dalším výzkumem prokazovat.

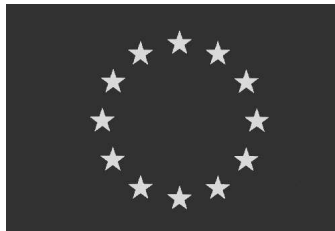
Summary

Rastislav Pivoň: A Few Remarks on the Events in Nagy Ida in 1557

The historical anecdote about the battle in Nagy Ida in 1557, in which the local Roma played an important part (see the preceding article by Adéla Gálová) has been kept in the memory of the Roma from Nagy Ida till today, in the form of various small legends. Romani historians claim the battle was fought in connection with the power strife between Ferdinand of Habsburg and John I Zapolya. Rastislav Pivoň doubts this commonly mentioned hypothesis: John I Zapolya died in 1540 and therefore his name most probably doesn't have any connection with the event. Tracing the Austro-Hungarian history back to 1382, Pivoň suggests that the battle was fought rather in connection with the growing opposition to the intolerant rule of Ferdinand of Habsburg which had its center in the Transylvanian principality. In 1555, a group of nobles from Eastern Slovakia has joined the opposing Transylvania and stood up against Ferdinand. It was exactly Gabriel Perény, the owner of Nagy Ida, who became the leader of the group. Pivoň suggests that this moment most probably lies at heart of the discussed battle. This hypothesis, the author admits, will however have to be proved.

Hana Sadílková

11 Purš, Jaroslav – Kropilák, Miroslav: Přehled dějin Československa, Praha 1982, str. 124.

Romano džaniben – jevend 2004
Sborník romistických studií

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz (redakce, distribuce), www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Grafická úprava: Juraj Horváth
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 700 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje Romano džaniben, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

**Toto číslo vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva kultury ČR
Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětí holocaustu.**